

FERENCZI SZILÁRD

„SAJNÁLOM, FIAM: LIBERÁLIS VAGY, SEMMIRE SEM FOGSZ MENNI!”

Köváry László

Véltetően így biztatta 1841-ben Kovács Miklós erdélyi püspök, a Gubernium tagja cenzori minőségében az alig huszonegy esztendő Köváry Lászlót, amikor az ifjú néprajzkutató megjelenés előtt álló *Székelyhonról* című kéziratából kivágta a konzervatív fület sértő passzusokat.¹ A később magyar tudományos akadémiai levelezői tagságot nyert fiatalemberre e szavak bizonyára csekély hatással lettek volna, hisz az ekkortájt indult és hatvannyolc éven át tartó irodalmi tevékenysége során alig csitul liberalizmusa.

Köváry László hosszú életútját az Erdélyi Nagyfejedelemség értelmiségi polgáraként kezdte, szabadságharcosként folytatta, az új abszolutizmusban nyomtatta legfontosabb művét, végül idős szaktekin-téllyé a konszolidált dualizmusban vált. A korszerűsödés reformkori útjára lépett Kolozsvár szellemi lég-körében a nemzeti liberalizmus eszméiből főként az erdélyi hazafiságot sajátította el, amelynek szolgálá-tába állította egész irodalmi munkásságát. Ha enyhe radikalizmus fogta is el ifjúkorában, őt sem hagyta érintetlenül – mint ahogyan mindannyiunkat – az idő dimenziójának történelmi paradoxona, amely idősebb korára nézeteit a mérsékelt szabadelvűség irányába, konkrétan a felvilágosult Erdély és a fejlett Kolozsvár eszményi gondolatára terelte. Az etnikai, felekezeti és földrajzi sokszínűség erdélyi sajátosságait ezért mindig romantikus, szépírói vénával (igaz, gyakran túlon túl elvont metaforákkal) ecsetelte történelmi műveiben, s nemegyszer nosztalgizált szívesen a fejedelemség korának politikai szabadsága fölött. A nyugati mintára polgáriasult, tiszta, kellemes város ideálját Kolozsvárban látta megvalósíthatónak, és ez irányban folytatott gazdag publicisztikai

Az etnikai, felekezeti és földrajzi sokszínűség erdélyi sajátosságait mindig romantikus, szépírói vénával (igaz, gyakran túlon túl elvont metaforákkal) ecsetelte történelmi műveiben...

tevékenységet a számos városrendészeti egyesület pénztárosi vagy titkári székéből élete kevésbé viharos szakaszaiban. Önálló kötetbe rendezett statisztikai, közgazdasági és biztosításiügyi jelentései pedig a dualizmus kori Kolozsvár kivételesen gazdag várostörténeti forrásait képezik.

Történetírói munkássága két szálra bontható: egyik oldalon a kisebb-nagyobb megszakításokkal élete végéig művelődéstörténeti tanulmányokat közlő publicista, míg másik oldalon az Erdély történetének összegző jellegű megírását előkészítő kötetek, valamint a tulajdonképpeni, hatrészes *Erdély történelmébe* torkolló nagyvállalkozás története áll. Mindazt, amit az erdélyi történelem kötetekbe foglalt ismertetése során csonka eredménynek tekintett, a különféle sajtótermékek hasábjain próbálta utólag kiegészíteni. Élete végén Magyarország történetének megírásával is próbálkozott, azonban a Magyar Tudományos Akadémia elutasítását követően csupán egy kötettel készült el.

Művei keletkezésének sorrendje és tudományos érdeklődésének fordulatai nem követhetők életrajza vázlatos áttekintése nélkül. Az újtordai születésű Kóváry László 1836-ban, tizenhét esztendőskorában jött fel Kolozsvárra (saját vallomásai szerint gyalogszerrel),² hogy az Unitárius Kollégiumba beiratkozzon, ahol Brassai Sámuelről az iskolai tanterv szerint történelmet, földrajzot, kémiát, fizikát és matematikai filozófiát (*mathesist*), illetve soron kívül franciát tanult.³ Ugyancsak Brassai volt, ki az olvasóegylet keretében termékeny szellemi pályára állította, és tudta nélkül leköszöltette első költeményét és novelláit, majd a református kollégiumban tovább tanuló jogászhallgatót a korban divatos útikalauzok, később néprajzi és statisztikai elemzések megírására biztatta.⁴ Kóváry bejárta hát ekkor Brassó környékét, Tekét és a Szilágyságot, amelyek leírásai Brassai gondozásában meg is jelentek, alig valamivel később pedig önálló kötetben írt a Székelyföldről kimerítő útikalauzt.

A *Székelyhonról* előszavában egy nagyon fiatal, de pragmatikus, korai művének hiányosságait jól ismerő és vállaló, őszinte (ekkor még csupán) néprajzkutató a következő vallomást teszi: „Célom nem volt valami encyclopediai rendszerű munkát adni, ilyet nálunk még ma nem lehet; [...] azért nem akarom másként tekintetni iratkámat, mint honi kutatásaim első füzetét; mely némelly tárgyakat felvesz úgy, miként írás és népmonda előad, másokat elkísér a kiismerés és vitatás bizonyos stádiumáig, legtöbbet pedig csak elvileg említ meg, vagy egészen elhallgat. Legyen egyelőre hát utazás, memoire vagy ki nek mint tetszik...”⁵

Brassai még jogászhallgató korában szerzett neki egy következő nagyszabású feladatot *Erdély statisztikája* munkacímmel, Tilsch János kolozsvári könyvkereskedő megrendelésére és gróf Kemény József támogatásával. A Fényes Elek írta *Magyarország statisztikája* (Pest, 1842–43) mintájára, tulajdonképpen annak erdélyrészi kiegészítéseként született a hiánypótló munka első kötete, melynek előszavában a könyvkiadó Tilsch vall az úttörésről, válaszul a szerző panaszaira: „tökéletes statisztikája a föld egy birodalmának sincs, adunk a lehető legjobbat, s ez is nyereség akkor, mikor e mezőt parlagan kaptuk.”⁶ Szerző és kiadó egyben arra is vállalkoztak, hogy az olvasók levélben tett kiegészítéseit a második kötetben, illetve a következő kiadásban figyelembe veszik. Erre azonban már nem került sor, izgalmasabb vállalkozásba fogtak. *Ellenőr* címmel politikai lapot indítottak, és Kóváry mint tudósító személyes tapasztalatként élhette meg a Redoutban kimondott uniót.⁷

Az 1848-as szabadságharc meghozta Kóvárynak élete első nagyobb szabású megbízásait: előbb Szemere Bertalan nevezte ki az Országos Statisztikai Hivatal titkárának, majd pedig az erdélyi eseményekben előbb mint a honvédelmi bizottság küldötte vett részt, később Kossuth személyes felkérésére pesti tudósítóként Bem tábornok mellé szegődött.⁸ Itt szerzett tapasztalatait a lehető leghitelesebb forrásként használhatta fel az *Erdély történelmére* hat kötetét kiegészítő *Erdély története 1848–49-ben* megírásakor. Utazásai során alkalma nyílt Erdély épített örökségének egy részét akkori állapotában felmérni és ezzel

felbecsülhetetlen szolgálatot tenni az 1852-es, két bővített utánnomást is megért *Erdély régiségeiben* Orbán Baláznak (aki utólag plágiummal vádolta az elődöt),⁹ valamint a régész és művészettörténész utókorának. Az „Erdély egy gazdag, de ismeretlen múzeum”¹⁰ kezdetű *Erdély régiségeinek* van még egy érnye, nevezetesen, hogy ebben sürgeti először Kóváry egy múzeum-egylet létrehozását: „Múzeumot minden áron. Múzeum-egyletet, mely imaszerű kötelességévé tegye tagjainak, mindent megóvni e honban, mi emlék, s mindent összegyűjteni, mi gyűjthető.”¹¹ Egy oldallal odébb pedig: „Hogyha e század nem képviselheti magát történelmi böcsű műemlék építményekkel, legalább emeljen csarnokot a múlt kincseinek, mely mentesítsen, amit lehet, az enyészet tipró lába alól.”¹² Az Erdélyi Múzeum-Egyesület mint ismeretes, 1859-ben gróf Mikó Imre támogatásával létrejött.

A szabadságharc leverését követően rejtőzni kényszerült, de többször letartóztatták. Fogságaiban írta az *Erdély régiségeit*, amelyet az 1853-ban megjelent *Erdély földje ritkaságai* követett, a romantikus prózaírók vadregényes ecsetvonásaival, lírai betétdalokkal. E kötetet tekintette az „Erdély ismeretlen múzeuma” sorozat második darabjának, melyben szűkebb hazája földrajzi adottságait énekelte meg, de ezt is befejezetlennek, tökéletesíthetőnek tartotta. Ekkor tér ki először a korábbi szerzők és kutatók ismertetésére, amely szempont tudományos tekintetben képez határkövet a Kóváry-életműben.

Békésebb és kutatásokban termékeny időszak következik. 1854-ben feleségül veszi hű kiadójának unokahúgát, Knausz Johannát, akivel 1907-ben bekövetkezett haláláig boldog, ám gyermektelen házasságban él. Ugyanebben az évben sort kerít „Erdély ismeretlen, eszményi múzeuma” harmadik osztálya, az „ügynevezett lovagterem”¹³ megnyitására, amikor megjelenteti *Erdély nevezetesebb családai* címmel a kor egyik első genealógiai művét. A betűrendbe szedett, 257 nemesi családot bemutató kézikönyv a magyarországi családkutatás úttörőjének, Nagy Ivánnak is követendő példaként szolgált levéltári forrásgazdagságával, leszármazási tábláival és címerrajzaival.

Kisebb munkái címmel 1857-ben egybegyűjtötte az erdélyi vonatkozású történelmi regéket és adomákat, a „nemzet géniuszának” tartott költő eposztródekeit, amelyek az erdélyi múlt nélkülözhetetlen részleteit tárják fel. Romantikus szemléletében az ismeretlen, allegorikus szerzőben a népet ismeri fel, ki „előáll mint költő, s leülve a hazai romokra, dalban zengi el a hős tetteket, oly nyelven, mit a férfi szeret, mire a gyermek hevül, s a lány könyeket ejt”.¹⁴

1858-ban publicisztikai tevékenységét is felfüggesztve minden igyekezetével az *Erdély történelme* első és második kötetének előkészítésén dolgozott, melyek a következő évben a kolozsvári Stein János nyomdájából napvilágot láttak. „Évek óta halogatám e munka közrebocsátását, várva, ha tán egy szerencsésebb előlép”¹⁵ – vallja az előszóban, s tudja, hogy munkája úttörésnek tán még megteszi, de a szó szoros értelmében vett tudományos értekezéstől távol áll, és messze még Erdély minden szempontot kielégítő történetének megírása. „Mert sok a munka, s ha mindenikünk csak remeket akar, ha senki nem határozza el magát az úttörő keserű poharát kiüríteni, akkor a sisyphusi munkát százan meg százan fogják elül kezdeni, s Erdélynek története mégsem lesz.”¹⁶ És annak érdekében, hogy az utána jövők a kutatás fáradságos munkáját ne kezdjék a nulláról, itt kimerítő felsorolását adja a korábban latin, német, román és egyéb európai nyelveken született történeteknek. Ugyanezen megfontolásból a második kötet elején tizenhat oldalon keresztül leírja „Levéltáraink mint kútfők” cím alatt az erdélyrészi országos, megyei, városi és egyházi levéltárak fellelhetőségét, történetét és belső rendszerét.

Az *Erdély történelmének* további köteteit az 1863-as esztendővel bezárólag adja ki, beleértve az 1848–49-es szabadságharc történetét is, a mellé rendelt *Oknánytárral* együtt. A tudomány korabeli állása szerint szinte semmiben nem marasztalható el kezdeményezése, a mai szempontok azonban aligha teszik elfogadhatóvá főművét, elsősorban a honfoglalás és államalapítás körülményei tekintetében. Két okból van így: egyrészt

hiteles forrásként nyúl Anonymus *Gesta Hungarorum*ához, másrészt eredetinek fogadja el a *Csíki székely krónikát*. Az erdélyi fejedelemség korrajzában azonban a mai napig használható adatokat közöl, tekintve, hogy számos levéltári anyagnak a közbeeső másfél évszázadban nyoma veszett.

Az önálló kötetek sorában említést érdemel még *A magyar családi s közéleti viseletek és szokások a nemzeti fejedelmek korából* című munkája, amelynek előszavában megismétli és továbbszövi a tizennyolc évvel korábban, a *Székelyhonról*ban önálló életre kellett szállóigéjét. Akkortájt a Pesten megcsodált Laborfalvi Róza színművész nő játéka felvázoltatta vele az erdélyi magyar színjátszás helyzetét (illetve a színvonal emeléséhez és a tehetséges erdélyi ifjúság itthonmaradásához fűzött reményeit). A szöveggörnyezet így hangzott: „S az ily színészekért kiket néz Erdély? Silány kontárok. [...] Színészet által terjed a nyelv. Nyelvében él a nemzet. Legyen nálunk is országosan ápoltságos színház, s nem fogják Erdélyt kerülni színész gyermekei.”¹⁷ 1860-ban kibővítette a nemzeti továbbélés szellemi közegeit: „Nyelvben, szokásban él a nemzet. S ha a nyelv, a nemzeti irodalom művelése életfeltétel, szintén az a nemzeti szokások ápolása, nemesítése.”¹⁸ És ismétli meggyőződését, miszerint sajátosságai megőrzésével Európában és nem Európával szemben vagy azt majmolva lesz képes fejlődésre és megmaradásra Erdély társadalma.

Művelődéstörténeti érdeklődése abban a korban ágazott szerteszt, amikor az európai történetírásban az eszme-, gazdaság- és társadalomtörténet megtörni látszott a politika- és diplomáciatörténet egyeduralmát. Cikkei többségét a kolozsvári *Hetilap* (melynek szerkesztője volt), az *Erdélyi naptár*, az *Értesítő*, a *Magyar Polgár*, az *Erdélyi Múzeum* és a maga alapította *Korunk*, valamint a pesti *Hölgyfutár* és *Pesti Napló* közli, hogy csak a legfontosabbakat említsem. Bölöni Farkas Sándor, gróf Bethlen Miklós, báró Wesselényi Miklós, Brandenburgi Katalin és Bolyai Farkas életrajzával mutatkozik be mint biográfus, párhuzamosan Erdély nevezetesebb asszonyainak is méltó emléket állít. Később megírja *Brassai százéves pályafutását*, melynek számos részletéhez személyes tapasztalataiból merít. Művészettörténeti leírásokat is közöl olyan műemlékekről, amelyek ma már alig láthatóak (az egeresi kastély, a radnai templomrom stb). Családtörténeti kötetének kiegészítéseként 1900–1901-ben feldolgozza a 19. században kihalt Hunyad megyei, majd az erdélyi főúri családok és utolsó képviselőinek említésre méltó cselekedeteit.

Vallástörténeti írásaiban leginkább saját vallása, az unitarianizmus úttörőinek életrajzával foglalkozik (Dávid Ferenc, Péchy Simon, János Zsigmond és mások). A színháztörténet és irodalomtörténet iránti érdeklődése ifjú prózaíró korától és a *Székelyhonról*ban felvetett gondolataitól számítva élete végéig mit sem lankad. A női nemmel pedig nemcsak a színpadi szereplések kapcsán foglalkozik, de nevelésükről, háztartásban betöltött szerepükről, valamint a női öltözet, hajviselet és fejdíszek történetéről több ízben is értekezik a hölgyesajtóban. A hölgyeknek ajánlja például az 1853-as *Erdély földje ritkaságait* is, „mert a nőnem kezében van letéve a haza s emberiség jövője”.¹⁹ Pályafutásának legnépszerűbb kiadványai pedig nem mások, mint a gyermekek számára rímekbe szedett Erdély történelme és földrajza, melyeket joggyakorlósága után a Sárdi Simon kelemenelki házában, házitanítóként megismert legkisebb gyermek,²⁰ Györke szemével látat és jár be.²¹

Közéleti szereplést a hetvenes években vállalt mint biztosítási szakember, közigazdász és városrendész. Új minőségében sem szüntette meg irodalmi tevékenységét, de ezúttal a városi lakosság közegészségügyi és anyagi helyzetén, illetve lakásviszonyain próbált felvilágosító jellegű írásaival javítani, és magánemberként is tevőlegesen járult mindehhez. A Fellegvár oldalában álló 50 000 négyzetméteres telkét részletfizetéses parcellázással a vasúti munkásoknak bocsátotta építkezésre. A Gépész, Vas, Kalauz, Mozdony, Raktár és Új utcák hálójában egy új városnegyed, a Kőváry-telep alakult ki a századfordulóig.²²

1883-ban a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagjai sorába emelte, mely kiüntetés az *Erdély történelméért* ítelték a kolozsvári történésznek. Amikor azonban a millennium alkalmából a *Magyarország történelme* pályázatra Kőváry is benyújtotta a maga írását, „saját tagjáról keményebb, kíméletlenebb, lesújtóbb bírálatot az Akadémia tudtommal sohasem mondott, mint ez alkalommal”, írja Márki Sándor a kortársát búcsúztató 1910-es emlékbeszédben. Ugyanazon évben Kőváryt egy másik csalódás is érte, a Kolozsvári Kisegítő Takarékpénztár bukása, melyért „mint igazgatót, elsősorban őt vádolták”.²³ Az örömben öröm is vegyülhetett hat évvel később, amikor a kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem tiszteletbeli díszdoktorává avatta.²⁴ Felesége kiadta még a *Magyarország története nemzetközi helyzetünk szempontjából* címmel a millenniumi pályázatra benyújtott munkájának átdolgozott változatát, az idős tudós azonban ezt már nem érte meg.

„Itt élt és írta Erdély és Magyarország történetét dr. újtordai Keövény László történetíró, a Magyar Tudományos Akadémia tagja stb. sz. 1819 – megh. 1907” – hirdeti két ablaktól közrezártan egy emléktábla a kolozsvári Bástya utca sarokházán. Véletlenül, de stílusosan a később odaköltözött Történelmi Múzeummal szemben. Hű felesége, Knausz Johanna vésette a feledékeny utókor kollektív emlékezetébe 1918-ban.

■ JEGYZETEK

1. Márki Sándor: Emlékbeszéd Kőváry László lev. tag felett (a továbbiakban: Márki). A Magyar Tudományos Akadémia elhunyt tagjai fölött tartott emlékbeszédek sorozatban. Bp., 1910. 13/283.
2. Uo. 5/275.
3. Kőváry László: Brassai százéves pályafutása. Erdélyi Múzeum 14. köt. (1897), 8. füz. Kvár, 1897. 445.
4. Uo. 447–448.
5. Kőváry László: Székelyhonról (a továbbiakban: Kőváry 1842). Kvár, 1842. 144.
6. Kőváry László: Erdélyország statistikája. I. Kvár, 1847. Az Előszóban.
7. Márki. 8/278.
8. Uo. 8–9/278–279.
9. Orbán Balázs: A Székelyföld leírása. I. Pest, 1868. 3.
10. Kőváry László: Erdély régiségei. Kvár, 1852. 1.
11. Uo. 6.
12. Uo. 7. Ez irányú gondolatát a Hetilap 1854. évi 96. sz. vezércikkében eszményi múzeumra változtatja, és legkevesebb leltárát sürgeti a még meglévő emlékeknek.
13. Kőváry László: Erdély nevezetesebb családai. Kvár, 1854. 279.
14. Kőváry László: Kisebb munkái. I. Száz történelmi rege. Kvár, 1857. 5.
15. Kőváry László: Erdély történelme. I. Kvár, 1859. Az Előszóban.
16. Uo.
17. Kőváry 1842. 144.
18. Kőváry László: A magyar családi s közéleti viseletek és szokások a nemzeti fejedelmek korából. Pest, 1860. 1.
19. Kőváry László: Erdély földé ritkaságai. Kvár, 1853. Az Előszóban.
20. Márki 8/278.
21. Kőváry László: Györke geográfiája és históriája Erdélyről. Első kiadás. Kvár, 1847.
22. Egyed Ákos: Kőváry László – a városépítő polgár. Helikon XI. évf. 2000. 23 (323.) sz. december 10. 17.
23. Márki 36/306.
24. Uo. 38/308.

■ IRODALOM

- Egyed Ákos: Kőváry László – a városépítő polgár. Helikon XI. évf. 2000. 23 (323.) sz. december 10. 16–17.
- Köblös Zoltán: Kőváry László irodalmi munkássága. Erdélyi Múzeum 1907. Új folyam 2. (24.) évf. 5. sz. 336–349.
- Kőváry László: Brassai százéves pályafutása. Erdélyi Múzeum 14. köt. (1897), 8. füz. Kvár, 1897.
- Kőváry László: Székelyhonról. Kvár, 1842.
- Kőváry László: Erdélyország statistikája. Első kötet. Kvár, 1847.
- Kőváry László: Erdély régiségei. Kvár, 1852.
- Kőváry László: Erdély nevezetesebb családai. Kvár, 1854.
- Kőváry László: Kisebb munkái. I. Száz történelmi rege. Kvár, 1857.
- Kőváry László: Erdély történelme. I. Kvár, 1859.
- Kőváry László: A magyar családi s közéleti viseletek és szokások a nemzeti fejedelmek korából. Pest, 1860.
- Kőváry László: Erdély földé ritkaságai. Kvár, 1853.
- Kőváry László: Györke geográfiája és históriája Erdélyről. Első kiadás. Kvár, 1847.
- Márki Sándor: Emlékbeszéd Kőváry László lev. tag felett. A Magyar Tudományos Akadémia elhunyt tagjai fölött tartott emlékbeszédek sorozatban. Bp., 1910.
- Orbán Balázs: A Székelyföld leírása. I. Pest, 1868.